

הרב יהודה זולדן, באר יהודה – סוכה, עמ' 153-166

שיעור יב

לולב יבש פסול

(סוכה כט ע"ב; לא ע"א-ע"ב)

- א. לולב יבש – לנטילה, להלל, לכתחילה ובשעת דחק
1. ירושלמי: "לא המתים יהללו יה", "הדר"
2. בבלי: לפי ר' יהודה לא נדרש "הדר" בלולב ובאתרוג
- ב. יבש – התנאה לפניו במצוות או "הדר"

א. לולב יבש – לנטילה, להלל, לכתחילה ובשעת דחק

במשנה (כט ע"ב) נאמר: "לולב...היבש – פסול". כך נאמר גם בנוגע להדס (לב ע"ב), לערבה (לג ע"ב), ולאיתרוג (לד ע"ב). בתוספתא (ב, ט) נאמר שר' יהודה חלק:

אם אין לו אתרוג, לא יטול עמו לא רמון פריש ולא דבר אחר.

היו כמושין כשרין, יבשין פסולין.

ר' יהודה אומר: אם היו יבשין כשרין.

אמר ר' יהודה: מעשה באנשי כרכין שהיו מורישין לולביהן לבניהן בשעת הדחק.

אמרו לו: אין שעת הדחק ראייה.¹

האם כוונת ר' יהודה היא רק ללולב או לכל ארבעת המינים? ע"פ מיקומה של התוספתא, הכוונה רק ללולב, מאחר שתוספתא זו נזכרת בין הלכות (תוספתא ב, ז-ט) העוסקות בכל אחד מבין ארבעת המינים כמין בפני עצמו, ובהמשך הפרק (שם ב, י-יא) ובפרק שאחר כך (שם ג, א) הלולב הוא שם כולל לארבעת המינים.² אך ייתכן שר' יהודה למד מכאן שכך הדין בנוגע לכל ארבעת המינים. אמנם גם לדברי ר' יהודה היה זה בשעת דחק, ומתשובת חכמים משמע שהם מסכימים איתו שבשעת דחק ניתן ליטול לולב יבש.

יש להוסיף שבמשנה העוסקת בדיני לולב (כט ע"ב), הובאה מחלוקת בין חכמים לבין ר' יהודה בנוגע ללולב שנפרצו עליו, וכן בהמשך הפרק הובאו במשנה מחלוקות נוספות בהן ר' יהודה הוא צד במחלוקת (לד ע"ב; לו ע"ב), אך בנוגע ללולב יבש, דעתו של ר' יהודה לא נזכרת במשנה אלא בתוספתא בלבד.

1 דיון דומה בהקשר של שעת סכנה, היה בין חכמים לבין ר' יהודה בנוגע לסיכוך בנסרים (תוספתא א, ז; יד ע"ב): "מסככין בנסרים דברי ר' יהודה, וחכמים אוסרין עד שיהא בינו לחבירו כמלואו. אמר ר' יהודה: מעשה בשעת סכנה שהיינו זוקפין סולמות ומסככין על גביהן נסרים וישנים תחתיהן. אמרו לו: אין שעת סכנה ראייה".

2 גם מבנה המשנה במסכת סוכה הוא כך. במחצית הראשונה של המשניות שבפרק השלישי (משניות א-ז) נזכרים דינים הנוגעים לכל מין מארבעת המינים, ובמחצית השנייה (משניות ח-טו) "הלולב" הוא שם כולל לכל ארבעת המינים. הלולב כשם כולל לכל ארבעת המינים מופיע במשניות נוספות במסכתות אחרות (ביצה א, ה; ראש השנה ג, ד; מגילה ב, ה; נדרים ב, ב; מעילה ג, ז), וכן בתוספתא (ברכות ג, יט; ברכות ו, י; תרומות א, י; שבת א, ז; שבת ב, י; חגיגה א, ב; שקלים ב, יד; נדרים א, ה; קדושין א, י; בבא בתרא ח, יא). במשנה (מנחות ג, ו) מפורט יותר: "ארבעה שבלולב". יש מקומות בהם מופיע ביטוי רחב יותר: "ארבעה מינין שבלולב" (ירושלמי ברכות ה, ב; בבלי סוכה לא ע"א-ע"ב). גם בגמרא בדברי אמוראים יש התייחסות כזו: "ועץ עבות שבלולב" (יב ע"א).

1. ירושלמי: "לא המתים יהללו יה", "הדר"

מחלוקת חכמים ור' יהודה שבתוספתא, מופיעה בירושלמי (ג, א) כך:

תני בשם ר' יודה: היבש עצמו כשר.

אמר להן ר' יהודה: והלא בכרכי הים מורישין לולביהן לבניהן.

אמרו לו: אין למדין משעת הדוחק.

ע"פ הירושלמי, דברי ר' יהודה נאמרו בנוגע ללולב בלבד. לא נזכר בירושלמי שר' יהודה סבר שכל ארבעת המינים כשרים כשהם יבשים. כמו כן לא ברור מה משמעות המילה "עצמו". בירושלמי גם הובא שר' יהודה ציין את מעשיהם של הגרים במקומות רחוקים שהיו מורישים לבניהם לולבים, אך הוא לא זה שאמר שהיה זה בשעת הדחק. לדבריו, הם עשו כן לכתחילה. חכמים הם אלו שהשיבו לר' יהודה ואמרו לו שהיה זה בשעת דחק. גם ע"פ הירושלמי משמע שחכמים הסכימו שבשעת דחק ניתן ליטול לולב יבש. בתחילת הסוגיה בירושלמי נכתב נימוק מדוע לולב יבש פסול:

רבי אבין בשם רבי יודה בר פזי: היבש פסול על שם "לא המתים יהללו יה" (תהילים קטו, יז).

ר' אבין, אמורא ארץ ישראל, ציין בשמו של ר' יהודה בן פזי, אף הוא אמורא ארץ ישראל, מדוע לפי חכמים היבש פסול: "לא המתים יהללו יה" – כשהלולב התייבש ואיבד את לחותו וחיותו, לא ראוי להלל לה' עם לולב כזה. ייתכן שיש להבחין בדברי הירושלמי בשני דיונים. לפי חכמים אסור ליטול לולב יבש, ואף אין להלל בו. לפי ר' יהודה "היבש עצמו – כשר". הלולב היבש עצמו כשר לנטילה. אך מאחר ועיקר המצווה היא להלל לה' באמצעות הלולב, הפסול הוא להלל בו כפי שהסביר ר' אבין. בני המקומות המרוחקים היו מורישים לולבים לדורות הבאים כדי שינענעו בהם, אך לא כדי שיהללו בהם.³ הריטב"א (כט ע"ב) התאים בין דברי הירושלמי לבבלי:

והיבש. פירוש פסולו לפי שאינו הדר כדאיתא בהדיא בגמרא בכמה דוכתי. ומה שאמרו בירושלמי משום "לא המתים יהללו יה" לשון צחות הוא... דאורחא דתלמודא דבני מערבא הוא בהכי למיתן כעין סניפי טעמים מן הכתוב לדינין של תורה.⁴

אך הרידב"ז (ירושלמי שם) פירש אחרת:

וזה דלא כש"ס דילן דהוא משום הדר, זאת אומרת אלא פסולו דיבש הוא משום "לא המתים יהללו יה".

לפי הרידב"ז ייעודו של הלולב הוא בהילול בו באמירת פסוקי ההלל. המשנה הראשונה שבפרק שמציינת את המצבים בהם לולב יהיה פסול, מציבה את הייעוד של מצוות הלולב – ההלל לה', ולא ניתן להלל בלולב יבש.

לאחר שהובאו בירושלמי דברי חכמים ור' יהודה, נאמר עוד:

בעון קומי רבי אבינא: יבשה ציציתו, מהו? מה בינו לקטום? אמר לון: זה הדור וזה אינו הדור.

3 בירושלמי (ג, ד) מסופר על ר' יסא שעלה מבבל לארץ ישראל וראה את בני ארץ ישראל "מבחרין הדסה". אמר: למה בני מערבא מבחרין הדסה? הגמרא השיבה שכך הורה נחמיה בעת שיבת ציון להביא הדס שהוא עץ עבות – שלושה עלים על שלושה עלים, למצוות ארבעת המינים. אולי יש ללמוד מכאן על הנהגת בני ארץ ישראל להדר ולהשקיע יותר בבחירת כל ארבעת המינים ולא רק בהדס.

4 גם הרא"ש (ג, א) התאים בין התלמודים, וכן המאירי (כט ע"ב), ועוד.

רבי אבינא הוא אמורא שגדל בבבל ועלה לארץ ישראל. הוא נשאל האם גם כש"יבשה ציציתו" – התייחס העליונה בלבד, אזי הלולב פסול, ואם הוא כשר, אם כן מה ההבדל בינו לבין לולב קטום שפסול (משנה כט ע"ב)? תשובתו היא שלולב שרק ראשו התייבש עדיין נחשב הדור, אך הקטום אינו הדור מאחר שחסרונו נראה לכול. מכאן שגם לפי חכמים לולב שיבשה רק ציציתו – כשר לנטילה כי הוא נקרא הדור, וממילא יהיה כשר גם להלל בו.

מדברי רבי אבינא משמע שתנאי הכשרות של לולב הוא שיהיה הדור. ניתן להסביר שהדברים תואמים לדברי רבי אבין בשם ר' יהודה בן פזי. אם רק ציצית ראשו של הלולב התייבשה, ניתן ליטול אותו כי הוא הדור, אך יהיה אסור להלל בו כי "לא המתים יהללו יה".

סיכום מחלוקת חכמים ור' יהודה בירושלמי:

לפי חכמים: לולב היבש לגמרי, פסול, ואסור ליטול אותו מפני שאינו "הדר", ואין להלל בו כי "לא המתים יהללו יה". בשעת דחק, ניתן ליטול אותו, אך לא להלל בו. אך אם רק ציציתו יבשה, הוא כשר, ואף נקרא "הדר", אך יהיה אסור להלל בו.

לפי ר' יהודה: לולב היבש לגמרי כשר לנטילה, ולפחות בשעת דחק, אך אין להלל בו.

2. בבלי: לפי ר' יהודה לא נדרש "הדר" בלולב ובאתרוג

בגמרא (כט ע"ב) נאמר שלולב יבש פסול – "הדר בעינן וליכא". עוד נאמר בגמ' (ל ע"א): "אמר רבי אמי: יבש פסול מפני שאין הדר". רבי אמי, אף הוא אמורא ארץ ישראלי, הסביר שיבש פסול משום שאינו "הדר". דברים אלו תואמים לדברי רבי אבינא בירושלמי שאמר שאם רק ציצית ראשו של הלולב יבשה, הלולב כשר כי הוא נקרא "הדר", ומכאן שאם כולו יבש הוא פסול כי אינו "הדר".

בהמשך הסוגיה, דנה הגמרא במחלוקת חכמים ור' יהודה בהרחבה (לא ע"א-ע"ב):

תנא: יבש פסול, רבי יהודה מכשיר.

אמר רבא: מחלוקת בלולב. דרבנן סברי: מקשינן לולב לאתרוג, מה אתרוג בעי הדר – אף לולב בעי הדר. ורבי יהודה סבר: לא מקשינן לולב לאתרוג, אבל באתרוג דברי הכל הדר בעינן.

ע"פ רבא חכמים הקישו לולב לאתרוג ועל כן גם לולב צריך להיות "הדר", ור' יהודה חלק וסבר שאין להקיש לולב לאתרוג. בנוגע לאתרוג – מוסכם על חכמים ור' יהודה שצריך להיות "הדר".

הגמרא בהמשך הסוגיה ערערה על שתי הנחות שבדברי רבא: [1] על כך שר' יהודה סבר שלולב לא צריך להיות "הדר", [2] על כך שר' יהודה הסכים שאתרוג צריך להיות "הדר".

[1] ערעור על כך שר' יהודה סבר שלולב לא צריך להיות "הדר":

א. ובלולב לא בעי רבי יהודה הדר?

והתנן: "רבי יהודה אומר: יאגדנו מלמעלה" (כט ע"ב).

מאי טעמא לאו משום דבעי הדר?

לא, כדקתני טעמא, רבי יהודה אומר משום רבי טרפון: "כפת תמרים" (ויקרא כג, מ) כפות, ואם היה פרוד יכפתנו.

ב. ולא בעי הדר?

והתנן: "אין אוגדין את הלולב אלא במינו, דברי רבי יהודה" (לו ע"ב; תוספתא ב, י).

מאי טעמא לאו משום דבעי הדר?

לא, דהא אמר רבא: אפילו בסיב ואפילו בעיקרא דדיקלא. [ואלא] מאי טעמא דרבי יהודה התם – דקא סבר: לולב צריך אגד, ואי מייתי מינא אחרינא – הוה להו חמשה מינין.

הגמרא הבינה שלפי ר' יהודה יש לאגוד הלולב מלמעלה וכן לאגד את ארבעת המינים בגידול שגדל על הדקל בשל "הדר", והגמרא דחתה זאת והסבירה שלפי ר' יהודה יש לאגוד את הלולב מלמעלה בעקבות דרשת מילות הפסוק בו נזכר לולב, וכן יש לאגוד את ארבעת המינים רק במין שלהם ולא במין אחר מאחר שאם יאוגדו במין אחר, הוא ייחשב מין חמישי. התוס' (לא ע"א ד"ה ור"י סבר) כתבו על עמדת ר' יהודה: "ושמא קסבר לא שייך לשון הדר אלא בפירות", ולכן היה צורך לנמק את דברי ר' יהודה באופן אחר. יש להוסיף שבהמשך הסוגיה (לב ע"א) דנו אמוראים בדברי ר' יהודה בשם ר' טרפון על הצורך שהלולב יהיה כפות, והציעו ענפים אחרים מעץ הדקל שאולי להם התכוונה תורה, וכל ההצעות הללו נדחו.

[2] ערעור על כך שר' יהודה הסכים שאתרוג צריך להיות "הדר":

א. ובאתרוג מי בעי רבי יהודה הדר?

והתניא: "ארבעת מינין שבלולב, כשם שאין פוחתין מהן – כך אין מוסיפין עליהן.

לא מצא אתרוג, לא יביא לא פריש ולא רמון ולא דבר אחר. כמושין – כשרין, יבשין – פסולין. רבי יהודה אומר: אף יבשין [כשרין].⁵ ואמר רבי יהודה: מעשה בבני כרכין שהיו מורישין את לולביהן לבני בניהן. אמרו לו: משם ראייה? אין שעת הדחק ראייה" (תוספתא סוכה ב, ח-ט).
קתני מיהת, "רבי יהודה אומר: אף יבשין כשרין". מאי לאו אאתרוג?
לא, אלולב.

הגמרא בשאלתה הבינה שדברי ר' יהודה "אף יבשין כשרין" מתייחסים לאתרוג, ומכאן שר' יהודה חלק ולא סבר שאתרוג צריך להיות "הדר". תשובת הגמרא היא שר' יהודה נתכוון ללולב בלבד, וגם ההוכחה ממעשיהם של בני הכרכים היא רק בנוגע ללולב.

הגמרא דנה בהלכות נוספות שנזכרו בתוספתא, ואחר כך חזרה שוב לדון בדברי ר' יהודה ולערער על ההנחה שר' יהודה מודה שאתרוג צריך להיות "הדר", ע"פ האמור בבבלי:

ב. תא שמע: אתרוג הישן פסול, ורבי יהודה מכשיר. תיובתא דרבא, תיובתא.

רבנו חננאל (לא ע"ב) גרס: "אתרוג יבש".⁶ מבריייתא זו הוכיחה הגמרא שר' יהודה סבר שגם אתרוג לא צריך להיות "הדר", וזו קושיה על רבא שאמר שר' יהודה מודה שאתרוג צריך להיות "הדר".
עוד המשיכה הגמרא לנסות להוכיח משתי הלכות אחרות שאמר ר' יהודה, שאתרוג לא צריך להיות "הדר".

ג. ולא בעי הדר? והא אנן תנן: "הירוק ככרתי, רבי מאיר מכשיר, ורבי יהודה פוסל" (לד ע"ב).

לאו משום דבעי הדר?

לא, משום דלא גמר פירא.

5 מילה זו נשמטה בדפוס. ראה בדקדוקי סופרים כאן.

6 בשולחן ערוך (או"ח סי' תרמח, א) כתב הרמ"א בשם המהר"ל: "ואתרוג שהוא משנה שעברה, ודאי יבש הוא ופסול". גרסת הר"ח מסייעת לדברי המהר"ל, בהנחה שאתרוג ישן הוא יבש. ה"ט"ז (שם ס"ק ב) ציין לסוגייתנו: "ובגמרא דף ל"א איתא אתרוג הישן פסול ור' יהודה מכשיר, והתם טעמא דתנא קמא משום דלאו הדר הוא. מבואר שם והיינו שנתכווין ומפסיד הנוי שלו. ולפי זה אם אנו רואין שנשאר בנוי שלו מהני בו בדיקת חוט". אך הגר"א (שם) כתב על דברי הרמ"א: "וראייה ממה שנאמר באתרוג הישן פסול משום יבש, ואמרו (בבא בתרא צח ע"א) 'ישן משל אשתקד'". ע"פ הגר"א ובשונה מדברי ה"ט"ז גם אם האתרוג יפה ונאה הוא יהיה פסול לפי חכמים. פרשנות זו לדברי הגר"א איננה תואמת לדברי שער הציון (שולחן ערוך או"ח, סי' תרמח, אות ח) שכתב שהגר"א וה"ט"ז כתבו אותו דבר.

ד. תא שמע: "שיעור אתרוג קטן, רבי מאיר אומר: כאגוז, רבי יהודה אומר: כביצה" (שם).

לאו משום דבעי הדר?

לא, משום דלא גמר פירא.

ה. תא שמע: "ובגדול כדי שיאחוז שנים בידו אחת, דברי רבי יהודה. רבי יוסי אומר: אפילו אחד בשתי ידיו" (שם).

מאי טעמא לאו משום דבעי הדר?

לא, כיון דאמר רבה: לולב בימין ואתרוג בשמאל, זימנין דמחלפי ליה, ואתי לאפוכינהו, ואתי לאיפסולי.

לפי ר' יהודה על האתרוג להיות בשל, ועל כן אתרוג ככרתי ואתרוג קטן פסולים. אתרוג גדול פסול בשל חשש שבמצב מסוים האתרוג ייפול מהיד וייפסל.⁷

אם כן שאלה הגמרא: "ואלא לרבי יהודה הא כתיב 'הדר'?" אם לפי ר' יהודה האתרוג לא צריך להיות הדר ועל כן אף אתרוג יבש כשר, מה כוונת המילה "הדר" שבפסוק "פרי עץ הדר"? תשובת הגמרא: "ההוא הדר באילנו משנה לשנה...". ר' יהודה דרש כבן עזאי שהסימן של הפרי אותו ציוותה התורה לקחת הוא שיהיה "דר באילנו משנה לשנה". הוא נשאר על העץ מספר שנים.⁸ תוספות (לא ע"ב ד"ה דבר הדר) כתבו שיש דרשות נוספות בגמרא על המילה "הדר", ונראה שכוונתם לומר שכל הדרשות הללו אינן מלמדות על נוי של האתרוג, אלא על תכונות הקשורות לגידול העץ ופרי האתרוג. כך גם נזכר לעיל בנוגע ללולב. ר' יהודה הסכים עם דברי רבי טרפון שדרש מלשון הפסוק: "'כפת תמרים' (ויקרא כג, מ) כפות, ואם היה פרוץ יכפתנו". ר' יהודה למד ממילות הפסוק העוסקות בארבעת המינים על צורת המינים, ושיש להקפיד על איגודם כאחד, ולאוגדם רק במין הדקל, והפרי שמבין ארבעת המינים – האתרוג, צריך להיות בשל. כך הסביר הריטב"א (לא ע"ב) מדוע ר' יהודה הכשיר יבש אך החמיר בנוגע לירוק ככרתי, ובנוגע לאתרוג קטן:

ר' יהודה לא בעי הדר אפילו באתרוג וכל שכן בשאר מינין. וקשה לי אם כן כוליה פרקין דלא כר' יהודה דהא נקטם ראשו, ועלתה חזזית, וניקב, ונקלף, כולהו מדין "הדר" הם פסולים, ואילו לר' יהודה לא פליג אלא בירוק ככרתי דמחמיר טפי מרבי מאיר ולא חזינן ליה דפליג ברישא? וי"ל דלרבי יהודה כל שחסרו וכל שאינו כברייתם מודה הוא דפסול דלא חשוב שמו עליו. וכי היכי דפסול בירוק ככרתי ובאתרוג כאגוז משום דלא גמר פירא. אבל כל שהוא שלם כברייתו, אלא שהוא יבש, שמו עליו ולא מיפסיל משום שאינו הדר.

לולב יבש וכן אתרוג יבש, וכך גם הדס וערבה, כשהם שלמים בצורתם, לפי ר' יהודה הם כשרים. בנוגע לאתרוג, ייתכן עוד, שהאתרוג יהיה יבש אך עדיין יהיה בו ריח והוא אף יהיה נאה. כך כתב הרמב"ן (מלחמות ה', טו ע"א בדפי הרי"ף) בתגובה לדברי הר"ה (בעל המאור, יד ע"ב בדפי הרי"ף) שכתב:

בשלמא יבש בעינן הדר וליכא ואף על גב דכי כתב קרא ביום הראשון כתיב כיון דיבש איכא למימר דאית ביה משום "הקריבהו נא לפחתך" (מלאכי א, ח) ופסול אף ביום השני.

על כך כתב הרמב"ן:

7 בגמרא (לו ע"ב) נאמר: "אמר רבי יוסי: מעשה ברבי עקיבא שבא לבית הכנסת ואת אתרוגו נשא על כתפו מחמת גודלו". מכאן הוכחה שאתרוג גדול מאוד – כשר. "אמר לו רבי יהודה: משם ראייה? אף הם אמרו לו: אין זה הדר". רש"י (ד"ה אין זה הדר) הסביר שאמנם למדנו בסוגייתנו שהטעם לפי ר' יהודה הוא לא בשל הדר אלא מחשש שמה ייפול, כך הוא אמר לר' יוסי: "אפילו לדידך דלא חיישת לאנפול, ומייתית ראייה מדר' עקיבא – אינה ראייה, דאף הם אמרו לו אין זה הדר".

8 דרשה זו בשמו של בן עזאי מופיעה במדרש ההלכה, ספרא אמור פרשה יב פרק טז אות ד; סוכה לה ע"א; ויקרא רבה, פרשת אמור פרשה ל ס' ח. בירושלמי סוכה ג, ה מופיעה דרשה זו בשמו של ר' לוי. יש לציין שבשלב בו הגמרא הניחה שר' יהודה הסכים שאתרוג צריך להיות "הדר", כתב רש"י (לא ע"א ד"ה אבל אתרוג דברי הכל בעי הדר): "דהדר כתיב ביה, ולא דרשינן ליה לר' יהודה אידור לשון יווני, כדדריש ליה בן עזאי לקמן (לה, א)".

והפי' שפי' בו בעל המאור ז"ל דאית ביה משום "הקריבהו נא לפחתך" שבוש הוא ואינה בגמ'. דהא אנן בעינן הדר וליכא קאמרינן. ור' אמי נמי אמר בהדיא יבש פסול לפי שאינו הדר. ועוד דכל שאינו הדר, אינו מאיס ואין בו משום "הקריבהו נא לפחתך". תדע דהא דר' יהודה דלית ליה הדר, מכשר יבש ולא פסיל משום "הקריבהו נא לפחתך".

ודברי הבאי הם שהאתרוג היבש נאה ומשובח הוא ועולה על שולחן מלכים בהדי [הגהות הב"ח אות ח] שריחני, אלא שאינו הדר במינו שאמרה תורה. והחסר שנקבוהו עכברים לא חשו בו משום "הקריבהו נא לפחתך". לפיכך היבש שריחו ונויו משובחים אתה פוסל? זה היפך האמת הנראה לעינים הוא.

לדברי הרמב"ן אתרוג יבש אינו "הדר" כפי שציוותה התורה, אך הוא לא מאוס. לא רק זאת, ייתכן ויהיה לו ריח טוב והוא אף יהיה נאה, ויעלה על שולחנם של מלכים.

יש להוסיף שיתכן שר' יהודה הכשיר לולב יבש וכן מינים אחרים, מפני שלפיו יש לסכך את הסוכה רק בארבעת המינים (ספרא אמור פרשה יב תחילת פרק יז אות י; סוכה לו ע"ב-לז ע"א; ירושלמי פסחים ב, א):

רבי יהודה אומר: אין סוכה נוהגת אלא בארבעה מינים שבלולב. והדין נותן: ומה לולב שאין נוהג בלילות כבימים – אינו נוהג אלא בארבעת מינים, סוכה שנוהגת בלילות כבימים – אינו דין שלא תהא אלא בארבעת מינים?

בגמרא (לז ע"א) הובא פסוק ובו ציווי על הבאת עצים לסכך ולדפנות ולדברי ר' יהודה הביאו "עלי הדס ועלי תמרים ועלי עץ עבות' (נחמיה ח, טו) – לסכך".

מסתבר מאוד שבמהלך שבעת ימי החג, הענפים הללו יתייבשו, אך כל עוד הם מצילים על הסוכה, ואינם נושרים, הסוכה כשרה (יג ע"ב).⁹ לפי ר' יהודה, כשם שענפי לולב יבשים ואף ענפים יבשים משאר המינים כשרים לסיכוך סוכה, כך גם הם יהיו כשרים למצוות ארבעת המינים.

ב. יבש – התנאה לפניו במצוות או "הדר"

לפי חכמים, מדוע לולב יבש פסול? רש"י (כט ע"ב ד"ה יבש) כתב: "דבעינן מצוה מהודרת, דכתיב 'ואנוהו' (שמות טו, ב)".¹⁰ בהמשך הפרק לא הסביר רש"י מדוע לדעת חכמים שאר המינים פסולים כשהם יבשים. רש"י ציטט את מדרש ההלכה (מכילתא דרבי ישמעאל בשלח – מסכתא דשירה פרשה ג; ירושלמי פאה א, א):

"ואנוהו". ר' ישמעאל אומר: וכי אפשר לבשר ודם להנוות לקונו? אלא אנוה לו במצות. אעשה לפניו לולב נאה, סוכה נאה, שופר נאה, ציצית נאה, תפלה נאה.

בברייתא (שבת קלג ע"ב; נזיר ב ע"ב) נאמר:

"זה אלי ואנוהו" – התנאה לפניו במצות – עשה לפניו סוכה נאה, ולולב נאה, ושופר נאה, ציצית נאה, ספר תורה נאה וכתוב בו לשמו בדיו נאה, בקולמוס נאה, בלבלר אומן, וכורכו בשיראין נאים.

9 כך כתב הרב יואל סירקס (בית חדש, ב"ח, או"ח, סי' תרכט, ז): "ונראה דהיבוס דקאמר היינו בכהאי גוונא שאם יבשו יבלו ולא ישאר בהן ממש וכ"כ הרמב"ם (הל' סוכה ה, ג) [סיכך בירקות שאם ייבשו יבולו ולא ישאר בהן ממש] וזהו שאמרו בגמרא (יג ע"ב) 'דכי יבשו פרכי ונפלי', אבל שאר יבשות שנשאר בהן ממש מותר לסכך בהן, דאם לא כן הרי כל הירקות מתייבשות בחמה".

10 ראשונים נוספים כתבו כרש"י: ספר מצוות גדול, הסמ"ג, עשין מד; הרב אליעזר ממין, ספר היראים, סי' תכב; ר' אברהם מן ההר ורבנו מנחם המאירי (כט ע"ב).

בהמשך הגמרא (שם) נאמר באופן ברור שלולב יבש פסול כי "הדר בעינן וליכא", ורש"י (ד"ה בשלמא יבש) כתב שיבש פסול כי "בעינן הדור מצוה". רש"י ציין את הביטוי "הידור מצוה" המתקשר לנוי מצווה, ולא חזר להזכיר את הפסוק "זה אלי ואנוהו". גם תוס' (שם ד"ה בעינן) כתבו כרש"י: "בהדר משום הדור מצוה". הרב מנחם המאירי (ספר מגן אבות, ענין כא) פירש את הנימוק "בעינן הדר בעינן וליכא":

בשלמא יבש דבעינן הדר וליכא, ולא הדר דכתיב באורייתא, דהיא אאתרוג לחודיה קאי. ולא עוד אלא שהוא שם מיוחד לאתרוג כדמתרגמינן "נחמד למראה" (בראשית ב, ט) ומרגג למיחזי, אלא כפי רבינו שלמה ז"ל דבעינן מצוה מהודרת מדכתיב "זה אלי ואנוהו".

"הדר" באתרוג הוא שם העצם של הפרי, ועל כן כוונת הגמרא בנוגע ללולב היא שאין ליטול יבש כי אינו מהודר, ואין מקיימים בו "זה אלי ואנוהו". תוספות (שם ד"ה לולב יבש) שאלו על רש"י:

לולב יבש פסול – ומפרש בגמרא משום דאיתקש לולב לאתרוג דכתיב ביה "הדר". ולא כמו שפירש הקונטרס משום דכתיב (שמות טו) "זה אלי ואנוהו", דאין ואנוהו אלא לכתחלה ולא מיפסל בהכי.

לפי תוספות, רבא (לא ע"א) למד מהיקש שעל הלולב להיות "הדר" כמו אתרוג, ועל כן לולב היבש פסול. הסיבה שתוס' שללו את דברי רש"י היא מפני שדרשת הפסוק "זה אלי ואנוהו" – התנאה בפניו במצוות, היא הנחיה למצב של לכתחילה, אך אינה סיבה לפסול את הלולב.¹¹ הרב מנחם המאירי (שם) תירץ את קושיית תוספות:

לדעתי אינה קושיא. דלאו כל שאינו הדר בחדא מחתא למפסלינהו לכולה בדיעבד. שהיבש ניטלה הדרתו לגמרו, שמאחר שכלה לחלוcho הרי הוא כאדם שניטל חיותו ונשאר מת, וכדקאמרין בירושלמי על שם "לא המתים יהלו יה". אבל לאגדו אין כאן בטול הדר לגמרי, ובדיעבד כשר.

צירוף הלולב היבש עם המינים האחרים כשר בדיעבד.

הרא"ה קוק (הובא ע"י הרב שלום נתן רענן, בשמן רענן, ב, עמ' כג) יישב את רש"י:

ונראה בישוב דעת רש"י דהנה להלן (לא ע"א) תנא יבש פסול, ר' יהודה מכשיר. אמר רבא מחלוקת בלולב דרבנן סברי מקשינן לולב לאתרוג... ור' יהודה סבר לא מקשינן לולב לאתרוג. ופרש רש"י בד"ה לא מקשינן "לא הוקשו ללמוד זה מזה, ולא ניתן לדרוש מעצמו מכל י"ג מידות שהתורה נדרשת בהן אלא קל וחומר". ואם כן שאין לנו קבלה להקיש לולב לאתרוג יש להבין דעת חכמים דמקשי. ונראה שכדי להסביר דעת חכמים, פרש רש"י במשנה דבעינן מצוה מהודרת, כלומר שיסוד לדבר שצריך הדר אף בלולב אנו למדין מואנוהו, וילפותא זו לשיטת רש"י היא מן התורה. ונהי שדין זה של הידור הנלמד מ"ואנוהו" הוא רק לכתחילה, אבל כיון שליסוד הענין יש כבר ילפותא, הרי לחידוש הדבר שהדר יהיה לעיכובא אפשר כבר ללמוד בהיקש מעצמנו, דזה הוי רק גילוי מילתא בעלמא.¹²

לפיו, הבסיס לפסול הוא הפסוק "זה אלי ואנוהו", ומאחר שבתורה נאמר "הדר" באתרוג, יש ללמוד מזה בהיקש שהדבר לעיכובא.

11 ראה עוד במספר אחרונים שעסקו במחלוקת רש"י ותוספות: הרב צבי פסח פרנק, מקראי קדש – סוכה, ב, עמ' קיט-קכח; הרב יעקב בצלאל ז'ולטי, משנת יעבץ, אר"ח, ס' סו-סז; הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, אר"ח, א, ס' קפז; הרב יוסף דב סולובייצ'ק, שיעורים מסכת סוכה, עמ' קי-קיא; הרב מיכל זלמן שורקין, הרי קדם, א, עמ' רכ-רכב; הרב אליהו בקשי דורון, שו"ת בנין אב, ג, ס' כד; הרב יצחק אדלר, עיון בלומדות, עמ' כ, ועוד.

12 כיוונים דומים, ראה: כפות תמרים וערוך לנר, סוכה כט ע"ב.

נראה להציע שרש"י נעזר בפסוק "זה אלי ואנוהו" מסיבה אחרת. פסוק זה נזכר בגמרא (סוכה יא ע"ב; לג ע"א; מנחות כז ע"א) בנוגע למחלוקת חכמים ור' יהודה האם חובה לאגוד את ארבעת המינים, ובלשון הגמרא: "לולב צריך אגד או לא". הגמרא ציינה תוספתא (ב, י) בה נזכרה מחלוקת חכמים ור' יהודה:

תניא: לולב, בין אגוד בין שאינו אגוד כשר, רבי יהודה אומר: אגוד כשר, שאינו אגוד – פסול. מאי טעמא דרבי יהודה? יליף לקיחה לקיחה מאגודת אגוד. כתיב הכא "ולקחתם לכם ביום הראשון" (ויקרא כג, מ), וכתוב התם "ולקחתם אגדת אגוד" (שמות יב, כב). מה להלן אגודה, אף כאן אגודה. ורבנן? לית להו לקיחה לקיחה.

אחר כך הובאה בגמרא ברייתא נוספת:

מאן תנא להא, דתנו רבנן: לולב מצוה לאגודו, ואם לא אגדו – כשר. מני? אי רבי יהודה, כי לא אגדו אמאי כשר? אי רבנן, מאי מצוה קא עביד? לעולם רבנן, ומצוה משום "זה אלי ואנוהו".¹³

לפי ר' יהודה, האיגוד של ארבעת המינים הוא תנאי בסיסי, ורק כך יוצאים ידי חובת המצווה. הלכה נוספת בנוגע לאגד שאמר ר' יהודה (תוספתא שם; לו ע"ב) היא: "אין אוגדין את הלולב אלא במינו". אך לפי חכמים, יש ליטול את ארבעת המינים מאוגדים כהידור מצווה מצד "זה אלי ואנוהו", אך גם אם לא איגדו יצא ידי חובתו.

לולב יבש, לפי חכמים פסול, ורש"י ציין שהסיבה היא "דבעינן מצוה מהודרת, דכתיב (שמות טו, ב) 'ואנוהו'". כאמור לעיל, בנוגע לסיבת הפסול של המינים האחרים כשהם יבשים, רש"י לא כתב את סיבת הפסול. נראה שרש"י הסביר שחכמים הבינו את דברי ר' ישמעאל: "'ואנוהו'... אעשה לפניו לולב נאה", שרק בנוגע לולב נאמר שיש להתנאות בו, ור' יהודה הבין ש"לולב נאה" מתייחס לכל ארבעת המינים, כי "לולב" הוא שם כולל.

נראה שבעקבות השיח שבין חכמים לבין ר' יהודה בנוגע למעשיהם של בני הכרכים, הבין רש"י שגם חכמים הסכימו שבשעת הדחק ניתן ליטול לולב יבש. רש"י (לא ע"ב ד"ה בבני כרכין) הסביר את מעשיהם של בני כרכין: "שאיין דרין על מקום פרדסין, ואין דקלים מצוים שם". משמע שהדיון הוא רק בנוגע ללולבים יבשים ולא בנוגע לשלושת המינים האחרים, וכפי שאכן הסיקה הגמרא שם שר' יהודה הכשיר רק לולב יבש. אם הפסול של לולב יבש היה בשל לימוד מפסוק, אזי גם במצב של שעת דחק חכמים היו פוסלים. אשר על כן רש"י מיתן את סיבת הפסול של לולב יבש וכתב: "דבעינן מצוה מהודרת" צריך לקיים מצווה מהודרת במובן זה שהלולב לא יהיה יבש, כי זה הידור מצווה וכאמור "זה אלי ואנוהו". ומאחר שאין זו חובה מוחלטת כמו פסולים אחרים, אשר על כן בשעת דחק מותר ליטול לולב יבש.

נראה שדברי רש"י: "ואין דקלים מצוים שם", מבוססים על נוסח התוספתא (ב, ח-ט) שהובאה בגמרא:

לא מצא אתרוג – לא יביא לא פריש ולא רמון ולא דבר אחר.

כמושין – כשרין, יבשין – פסולין. רבי יהודה אומר: אף יבשין [כשרין]. ואמר רבי יהודה: מעשה בבני כרכין שהיו מורישין את לולביהן לבני בניהן. אמרו לו: משם ראייה? אין שעת הדחק ראייה.

נראה שרש"י הבין שהתוספתא כולה עוסקת במצב של "לא מצא". אדם טרח וחיפש ולא מצא, או שלא מצוי כלל במקום שלו ארבעה מינים ראויים וכשרים לנטילה.

המעשה שר' יהודה סיפר על בני כרכים, הוא הוכחה לדבריו שבמקום שאין פרדסים "ואין דקלים מצוים שם", אפשר ליטול יבשים. רש"י הקפיד להדגיש שאותם בני כרכים לא יכלו למצוא לולב כשר, כי לא גדלו

13 רש"י (לג ע"ב ד"ה ופליג עליה) ציין שוב שחכמים מודים שמצווה לאגוד משום "זה אלי ואנוהו".

במקומם עצי דקל, אך לא מפני שלכתחילה מותר ליטול לולב יבש. על מצב כזה בו לא ניתן להשיג לולב אמרו חכמים: "אין שעת הדחק ראייה".¹⁴

אכן כדברי התוספות, רבא (לא ע"א) הסביר את מחלוקת חכמים ור' יהודה בשאלה האם מקישים לולב לאתרוג או לא:

אמר רבא: מחלוקת בלולב. דרבנן סברי: מקשינן לולב לאתרוג, מה אתרוג בעי הדר – אף לולב בעי הדר. ורבי יהודה סבר: לא מקשינן לולב לאתרוג.

רש"י (ד"ה לא מקשינן) הסביר בהרחבה את דברי ר' יהודה:

לא מקשינן – לא הוקשו ללמוד זה מזה, ולא ניתן לדרוש מעצמו מכל שלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן אלא קל וחומר.

מכאן שההיקש הזה לא מוחלט, ועל כן נעזר רש"י בדרשת הפסוק "זה אלי ואנוהו". נראה אם כן, שרש"י ראה את מחלוקת חכמים ור' יהודה בנוגע ללולב יבש, באופן דומה למחלוקתם בנוגע לאיגוד הלולב:

	חכמים	ר' יהודה
איגוד ארבעת המינים	החובה לאגוד – "זה אלי ואנוהו" לא אגד – כשר	החובה לאגוד – ולקח" – מאגודת אזור. לא אגד – פסול
לולב יבש	לכתחילה פסול – היקש הדר מאתרוג שעת דחק כשר – "זה אלי ואנוהו"	לכתחילה כשר

הפסוק "זה אלי ואנוהו" אינו הוראה מחייבת אלא הדרכה כיצד יש לקיים את המצווה באופן שלם ונאה.¹⁵

סיכום

במשניות שבפרק השלישי נאמר שכל ארבעת המינים שהם יבשים פסולים למצווה. בתוספתא נאמר שר' יהודה הכשיר לולב יבש, ואף גיבה את דבריו במעשיהם של אנשי כרכים שהיו מורשים לולביהם לבניהם,

14 על דקדוק זה בלשון התוספתא שהובאה בגמרא "לא מצא", שמדובר על מצב שאדם חיפש ולא מצא, ראה בדברי הרא"ה קוק, עץ הדר השלם, אות טו (עמ' פב). כאמור לעיל, בתוספתא עצמה (ב, ט) הנוסח הוא: "אם אין לו אתרוג, לא יטול עמו לא רמון, פריש, ולא דבר אחר". הגר"א שם תיקן והתאים את הגרסה בתוספתא לגרסת התוספתא שבגמרא. ראה בשיעור טו: ארבעת מינים אין פוחתין מהן... לא מצא אתרוג.

15 ראשונים נוספים סברו שניתן ליטול לולב יבש בשעת הדחק: רמב"ם, הל' לולב ח, א; ספר המכתם, סוכה לא ע"ב; רא"ש סוכה ג, יד; הגהות אשר"י סוכה ג, ג ועוד. הרב מנחם המאירי (לא ע"א) נימק את עמדת הרמב"ם: "ולדעתי יראה כדעת גדולי המחברים שאף הפסולים יש בהם כדי לטעות ואתי למיסוך, אלא שהיבש אין פיסולו ניכר כל כך שאף הלחים יש בהם שהם לבנים ואין הירקרות מצוי בהם והוא הענין שלא נאמר כן אלא בלולב אבל באתרוג ושאר המינים היובש ניכר בהם הרבה ואין נוטלין אותם שלא לטעות". אך יש חולקים: הראב"ד הל' לולב ח, ט; הלכות לולב לראב"ד; שו"ת הראב"ד סי' ו-ז; הטור והמחבר, שולחן ערוך, או"ח, סי' תרמט, ו, פסקו כראב"ד, אך הרמ"א שם פסק כרמב"ם. ראה גם: אור שמח, הל' לולב ח, א, ז. בסיכום הדעות השונות: בירור הלכה, סוכה עמ' סו.

הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, או"ח א, סי' קפד, דן בנוגע לנטילת לולב משנה קודמת, בשל העובדה שבשנה הקודמת נתנו לקטן לברך עליו. הוא דן בעניין זה באריכות, ולבסוף התיר ליטול לולב זה מפני "שלא מצוי לנו במדינתנו לולבים" [ברוסיה בשנת תרצ"ג]. בעת היות החפץ חיים בגלות סנובסק שברוסיה לא היה ניתן להשיג אתרוגים והובא לחפץ חיים אתרוג משנה שעברה, ובלית ברירה יצא בו ידי חובת ארבעת המינים (החפץ חיים – חייו ופעלו, ג, עמ' תתקכב).

ומשמע שנטלו לולב יבש. חכמים אמרו לו שאין שעת הדחק ראייה, ומכאן משמע שחכמים מודים שלפחות בשעת דחק לולב יבש כשר.

ע"פ סתמא דגמרא, וכן רב אמי, טעמם של חכמים הוא שגם על הלולב להיות הדר. לפי רבא יש ללמוד זאת מהיקש לאתרוג. אך ר' יהודה חלק ולפיו אין להקיש לולב לאתרוג, ולא רק זאת, גם אתרוג יבש כשר, ואין צורך שהאתרוג יהיה "הדר". המילה "הדר" שבפסוק מלמדת על תכונת העץ.

הגמרא ניסתה להסביר הלכות בשמו של ר' יהודה הנוגעות ללולב ולאתרוג על פי הצורך שהמינים הללו יהיו "הדר", אך התברר שר' יהודה לומד מהפסוקים הללו על שלמותם ובשלותם של המינים למצווה ולא על היותם "הדר". ייתכן גם שאתרוג יבש לא יהיה לח, אך יהיה בו ריח ונוי, ולפי ר' יהודה זו הסיבה שאתרוג יבש יהיה כשר.

רש"י נימק את דברי חכמים שלולב יבש פסול בשל האמור בפסוק: "זה אלי ואנוהו", וייתכן שבנימוק זה רצה רש"י להסביר מדוע גם חכמים מודים שבשעת דחק לולב יבש כשר.